

Jakob Rigler

VOKALNA DISIMILACIJA V SLOVENŠČINI

Asimilacija med vokali je znan pojav. V slovenščini se pojavlja zlasti v obrobni dialektih,¹ kjer moderna vokalna redukcija ni močno razvita, a posebno daleč jo je razvil rezijanski dialekt. Za centralna narečja pa je le nekaj primerov predvsem iz starih tekstov.² Imamo pa v slovenščini tudi nasprotno pojave, ko nastopi med dvema vokalom disimilacija. Doslej je bilo opaženo zlasti tako imenovano disimilatorično akanje.³ Opozoril pa bi še na neki pojav, ki je bil sicer v slovenistični literaturi že na kratko obravnavan, vendar še ni raziskan, in ki so ga različno, a nepopolno razlagali, nihče pa še ne z vidika disimilatoričnega vpliva med vokali. Ta pojav je analogično vnašanje *i*, *u* iz dolgoakcentuirane v neakcentuirano pozicijo.

Ko je Škrabec pisal o redukciji kratkih *i* in *u* (*Izvestje novomeške gimnazije 1870* in *JS* I 52, *Cvetje* XII, št. 10 in *JS* II 38—39), je postavil pravilo, da se med drugim ne reducirata tudi, kadar stoji v naslednjem zlogu samoglasnik *a* (navadno dolgopoudarjen). Proti temu pravilu pa je Broch (*Očerk*, § 102—104) ugotovil, da v tej poziciji v Ljubljani govorijo tudi reducirane vokale in da je stopnja redukcije odvisna od raznih momentov, ki omogočajo, da se pojavljajo paralelne oblike z različno stopnjo redukcije kot *kpit*, *kəpit*, *kupit*, ni pa odvisna od naslednjega *a*. Tudi Ramovš (*JA* XXXVII 141) naglašja, da Škrabčeva trditev nasprotuje dejstvu in za to navaja nove primere z reduciranim *i* in *u* pred dolgonaglašnim *a*. Za primere, ko imamo *i*, *u*, *é* v nenaglašeni poziciji, pa pravi, da se tu obdržijo nereducirani vokali pod vplivom drugih oblik, v katerih so dolgoakcentuirani, in navaja tudi primer, kjer neakcentuiranemu *i*-ju ne sledi *a*: *svinê*, kar naj bi bilo analogično po *svine*.

¹ Prim. Ramovš, *HG* VII 52, 57, 171, 187.

² Prim. Ramovš, *JA* XXXVII 153, 154, 148, 311, 317—318, 325—324.

³ Prim. Ramovš, *HG* VII 67, 70, 74.

K Ramovševi ugotovitvi, da se kratki *i*, *u*, *ê* reducirajo v vsaki poziciji (namreč v centralnih dialektih) in da so v neakcentuirani poziciji analogični po oblikah, v katerih imajo dolg akcent, bi lahko navedel le nadaljnje potrjujoče primere.

Nastane pa vprašanje, kdaj in pod kakšnimi pogoji do tega vnašanja (ali ohranitve) pride: ali je samo slučajno ali delujejo tu kakšni zakoni oziroma vsaj tendence, ki ta pojav usmerjajo in ga držijo v nekih bolj ali manj določenih mejah.

Že iz Ramovševega (l. c.) gradiva, kjer najdemo dubletne oblike kot *zidár* in *zədár*, vidimo, da pojav ni točno omejen. Še manj pa bi mogli trditi, da pride do vnašanja brez vsakega sistema, kajti vsaj približne meje mu lahko določimo.

Da se *i* in *u* lahko vneseta v neakcentuirano pozicijo, morajo biti najprej oblike ali sorodne besede, v katerih imata dolg akcent, dovolj pogostne in zveza z njimi dovolj občutena, da lahko vplivajo. Točna mera se pri tem ne dá določiti. Zveza med *zid*, *zídám* na eni in *zidár* na drugi strani je lahko različno močno občutena, zato imamo tudi oblike *zidár* in *zədár*, medtem ko je deležnik *zidála* dovolj blizu oblikam *zídám*, *zídou* itd., da ne najdemo oblike **zədála*.

To je prva stvar, bistveno pri tem pa je, da je vnašanje odvisno tudi od narave naslednjega akcentuiranega vokala. Zato je Škrabec mislil, da se *i* in *u* pred zlogom z dolgopoudarjenim *a* ne reducirata. Vnašata se namreč zlasti v tej poziciji. Pri tem pojavu opazimo, da jezik ne ljubi v sosednjih zlogih sorodnih vokalov. Visoki vokali (*i*, *u*) se navadno ne vnašajo, če sledi visok vokal; še redkeje se vnašajo, če sledi enak visok vokal. Medtem pa se *o* < *i*, *u*, če mu sledi nizki vokal *a*, rad zamenja z visokim vokalom. Pojav moramo razlagati z disimilacijo med vokali. V vsakem jeziku se namreč lahko pojavi tendenca proti ponavljanju istih artikulacijskih gibov v sosednjih zlogih in disimilacija med vokali se pojavlja v raznih jezikih,⁴ v slovanskih sicer redkeje od asimilacije. V našem primeru je disimilacija med vokali opazna, čeprav ni posebno močna, ker pravzaprav na jezikovni sistem ne deluje neposredno, ampak le usmerja analogije. Fiziološki moment torej le ovira ali pospešuje psihološkega.

Pojav lahko najlepše opazujemo pri opisnih deležnikih glagolov IV. in V. vrste, tip *cvəlila*, *kəpila* : *piḡála*, *lučála*. Pri obeh tipih je namreč (v večini dialektov) enako število oblik s poudarkom na korenu,

⁴ Prim. M. Grammont, *Traité de phonétique*⁴, str. 272—276.

ki so tako pogostne in značilne, da bi po vsej pravici pričakovali njihov vpliv pri obeh vrstah, vendar ga pri IV. vrsti, kjer bi si potem sledila dva visoka vokala, ni. Še bolj do izraza pa pride ta pojav, če ga zasledujemo pri različnih oblikah istega glagola, kar lahko storimo pri glagolih III. vrste z $\acute{e} > a$ za šumevci (tip *tiščati*). Pri teh glagolih je v vsej konjugaciji *i* poudarjen le v moški obliki opisnega deležnika in v edninskem velelniku ter v narečjih s kratkim infinitivom še v infinitivu; toda le redki so govori, ki jim je bilo to premalo, da bi se mogel *i* uveljaviti v tistih oblikah, ki imajo v končniškem delu *a*. Po navadi se ravna tudi ti glagoli po načelu vokalne disimilacije, tako da imamo oblike *tāšči*, *tāščite!* toda *tiščāla* (z $\acute{e} - i : i - a$).

V potrdilo teh razmerij naj navedem najprej nekaj takih glagolov iz Škrabčevega rojstnega kraja Hrovača: *bārsila*, *cvālila*, *čādila*, *čātila*, *ogālilu*, *gnāstilu* (gnusilo), *neḡarlıla*, *kārlılu*, *kāpila*, *zekārıla*, *ābılu se*, *lāpila*, *olāščıla*, *pālila*, *ārbıla*, *ārzıla*, *slāžıla*, *snābıla*, *tālila*, *ožālilu* : *dobivāla*, *bliskālu*, *rezbijāla*, *cilāla*, *počivāla*, *zeflikāla*, *ogibāla*, *zexrustālu* (*ü* se izgublja, običajen je *že u*), *pokrižāla*, *pokūšāla*, *skrivāla*, *polivāla*, *lizāla*, *lučāla*, *pomišlīāla*, *omivāla*, *obuvāla*, *očitāla*, *piḡāla*, *pisāla*, *piskālu*, *pucāla*, *puščāla*, *ritāla*, *prerivāla*, *rukāla* (mukala), *səzuvāla*, *poslušāla*, *smukāla*, *sukāla*, *ščipāla*, *pošilīāla*, *šivāla*, *škrípālu*, *špilāla*, *štrikāla*, *uštukāla*, *stiskāla*, *zevijāla*, *zibāla*, *zidāla*, *zījāla*, *požigāla*, *uživāla*; v III. vrsti pa: *tiščat*, *tāščim*, *tāščiš* itd., *tīščə!* *tāščite!* *tīščou*, *tiščāla*, *tiščālu*, *tiščāla*; *dāši*, *dišālu*; *mīžat*, *māži*, *mīžou*, *mīžāla* ali *māžāt*, *māži*, *māždu*, *māžāla* (s stalnim končnim akcentom, kjer vnašanje ni možno, morda celo z etimološkim \acute{e}).

Pri drugačnih primerih je vnašanje manj dosledno, a ravna se po istih principih. Genitivne oblike kot *dəḡā*, *zidā* (Hrovača) niso vedno preobražene po nominativu. V dvojinskih pridevniških oblikah kot *səḡā*, *gləḡā*, *žəvā* ipd. (Hrovača) ostaja običajno \acute{e} , verjetno že zaradi bližje podobnosti z oblikami kot *səḡū*, *səḡī*, *səḡiē* (Hrovača). Pri glagolih VI. vrste tipa *uzdāgūjem* imamo včasih tudi oblike tipa *uzdigūjem*, kar pravzaprav ne bi pričakovali. Toda to lahko razložimo. V deležniku **uzdiguvāla* z *u*-jem za *o* po prezentu se ta *u* ob redukciji ni znova vnesel ali ohranil (enako tudi pri *səvāt*, *sūjem* itd.); najbrž zato, ker mu ne sledi isti konzonant kot v prezentu, kjer je poudarjen. V tako nastali obliki *uzdāgovāla* (tudi inf. *uzdāgovāt*) se *i* lahko vnese. Ker pa pri tem tipu v konjugaciji ni akcentovskih premikov in je *uzdāg-* oziroma *uzdig-* vedno pred akcentom, je tem razumljiveje, da je jezik posplošil eno osnovo. Navadno zmaga pogostnejša *uzdāg-*. Poleg tipa *uzdāgūjem*

pa imamo po navadi tudi tip *uzdigâvam* in tudi s križanjem med njima moramo računati. Vendar so tudi pri teh glagolih še najpogostnejše tiste oblike, ki jih po našem pravilu pričakujemo; nepravilne dobimo predvsem med mlajšo generacijo. Opozoriti pa je treba še na to, da sicer včasih najdemo tip *uzdigûjem*, kjer je vnesen *i* pred naslednji *u*, da pa so zelo redki primeri tipa *prekucûjem*, kjer bi si sledila enaka vokala. Nekaj primerov iz Hrovače: *opčadûje*, *zgabûje*, *klabûje*, *kəpûje*, *prekəxûje*, *obləbûje*, *prepəlûje*, *pəščûje*, *otsləžûje*, *ukəšûje*, *prekəcûje* in redkeje *prekucûje* (morda iz otroškega govora); *zeņčûje*, *prexəlûje*, *uzdəxûje*, *preməšlûje*, *uzdəgûje* in *uzdigûje* ter *uzdigâva* in redko *uzdəgâva*, *pərlizûje* in *pərlizûje* ter *pərlizâva*, *oblizûje* in redkeje *oblizûje*, *uməkûje* in *umikûje* itd.

Prav tako ni popolne doslednosti v drugih besedah, vendar bo težko najti kaj več primerov, kjer bi se *i* in *u* vnašala pred visokim vokalom; to zasledimo navadno le v ekspresivnih izrazih kot *χudi* (poleg *χədû*, kjer bi prišla v soseščino dva enaka vokala), *χudič* ipd. (Hrovača), toda ti se tudi po drugih glasovnih zakonih ne ravnaajo, saj imamo n. pr. v Sodražici *χût* namesto **χût*, na Premu *χût* namesto **χýt* itd. Ramovšev primer *svinē* pa ni zanesljiv, ker je lahko iz **svəine* (z *in < ű*), poleg tega pa imamo tu opravljen z razmerjem *i : e*. Tudi Brochovih primerov ne moremo upoštevati. Res je, da vplivajo na redukcijo vsi tisti faktorji, ki jih navaja Broch, vendar si je on ustvaril o moderni vokalni redukciji le nekoliko prepestro sliko, kajti primere je nabiral v Ljubljani, a prav blizu Ljubljane se stikajo tri dialektične baze, ki so moderno vokalno redukcijo razvile različno daleč. Tolikšna pisanost je v Ljubljani nastala zaradi mešanja dialektov in močnega knjižnega vpliva. Naj navedem še nekaj zgledov iz Hrovače: *əlpina*, *əlščina*, *kərvica*, *kəpiuən*, *səšica*, *ozmína*; *kuxəunca*, *piščəuka*, *klučəanca*, *čudák*, *pijənc*, *zidár*, *puncəara* in redkeje *pəncəara*, *šivəanka* in *šəvəanka*, *diuják* in *duják* < **dəuják*, *snəbáč*, *χərstənc*; še pri udomačenih knjižnih besedah zasledimo primere kot *pisarna* : *upəsnina*. Kadar pa ni močnih sorodnih besed z dolgopoudarjenim *i*, *u*, je seveda vedno *ə*.

i se torej ne vnaša pred *i*, *u* ne pred *u* in sploh visok vokal navadno ne pred visokega, pač pa se večkrat zamenja polglasnik z nereduciranim vokalom, če mu sledi *a*. Ostane še vprašanje, kaj je jezik storil, če so polglasniku sledili *e*-jevski in *o*-jevski glasovi. Tu nimamo za kontrolo posebno pripravnih primerov, vendar opazimo, da ni potrebe po vnašanju. Če pa najdemo kak nasproten primer, nas to ne preseneča, saj disimilacija, ki bi vnašanje preprečila, vsaj med *i* in *o* ali *u* in *e* ni

mogla nastopiti (pričakujemo jo kvečjemu lahko med *i—e* ali *u—o*), prim. v Hrovači: *upətīiē, do zəmiē, svəniē* (n. sg. ęt sklanje), *əlbīēzən, ɣədǫba, ɣədǫbən, gnəlǫba* in *gnilǫba*. Tudi pred diftongom *aj*, ki je v ribniškem govoru nastal iz *ē*, ni vnašanja, kar je pač razumljivo, saj glas ni enoten in v drugem delu je *i*-jevski element. Toda kontroliranje je tudi tu težko, ker ima le glagol *žəvāila* enako število oblik z akcentuiranim *i* kot tip *tiščāla*.⁵

Ta pojav disimilacije med vokali pa ni morda omejen le na majhno ozemlje, ampak je precej razširjen. V poštev prihajajo zanj seveda samo dialekti, ki so moderno vokalno redukcijo razvili dovolj daleč, se pravi, *i*→*i̇*, *u*→*u̇* reducirali. Kontroliramo pa ga lahko predvsem tam, kjer imamo pri glagolih IV. in V. vrste še tip s premičnim akcentom v opisnem deležniku, kjer pa je posplošen korenski akcent, je to teže.

Za ilustracijo razširjenosti bom navedel samo po nekaj zgledov iz raznih krajev. Bloke: *kərila, kəpila, pəlila, piɣāla, zibāla, poslūšāla*; Št. Vid pri Stični: *pəlila, sləžila, pucāla, tiščāl* in *təščāl*; Žužemberk: *cvəlila, səlžila, žəlilu, bliskālu, dišālu, tiščālu, kəpūjem, preməšlūje*; Nemška vas pri Trebnjem: *cvəlila, kəpila, ləščila, pučivāla, skrivāla, dəši, dəšāu* in *zadišāu*; Godič pri Kamniku: *bərsīma, cvəlīma, uylīma, ɣpīwa, krīwa, mlīwa, bliskāu, zabijāt, pučivāwa, lizāwa, piɣāwa, zibāwa, tišāt, təši, tišāwa, dišāt, dəši, tičāt, təči, kəpūjem, ubiskwāt*; Cerklje pri Kranju: *ɣpīwa, užliu, pisāwa, pucāwa, dəši, dišāu, təši, tišāu*; Potoki pri Žirovnici: *culiua, ɣpīua, zakriua, sužīua* < **sužīua* < **služiila, tuliua* (morda zaradi onomatopoiije), *piɣāu, šipāua, kəpwāua, oblizwāua*.

A tudi izven centralnih dialektov ponekod še zasledimo naš pojav, n. pr. v poljanskem dialektu. Četena ravan: *zacvǫlila* < **zacvīlila*, toda *zibāla* < **zibāla, kəpila* < **kəpila*,⁵ toda *zasūkala* < **zasukāla, dęši, dišāl, dišāla* itd.

Še eno vprašanje ostane: ali so se nereducirani vokali v nenaglašeni poziciji zdrževali pod vplivom oblik, v katerih so dolgopoudarjeni, že od nastopa moderne vokalne redukcije ali pa so bili šele kasneje vneseni namesto po redukciji nastalega polglasnika in kdaj bi do tega vnašanja prišlo.

⁵ Tudi refleks za *ē* se lahko vnese iz dolgoakcentuiranega zloga v neakcentuiranega. Vnaša se med drugim tudi v IV. in V. glagolski vrsti. Prim. v Hrovači: *trajbīla, drajmāla, zbajlīčam, trajbūza* itd. Do disimilacij ne pride (diftong).

Zaradi dubletnih oblik kot *zədár* poleg *zidár* ipd. lahko domnevamo, da je nereducirani vokal šele kasneje izpodrinil reduciranega in da se to izpodrivanje pravzaprav še vedno vrši. Če bi se bilo vplivanje sorodnih oblik z dolgim akcentom pričelo tako zgodaj, da se v tipu *lučâla u* sploh ne bi reduciral, bi pričakovali tudi *pulila*. Malo verjetno je namreč, da bi bila disimilacija med vokali tako močna, da bi bila preprečila vpliv sorodnih oblik, če bi bil nastopil že tedaj, ko je bil vokal še nereduciran, zlasti ker se ob začetku moderne vokalne redukcije pojavljajo primeri kot *sorota*, *mumu*, *deleč*,⁶ ki kažejo prav nasprotno tendenco asimilacije med vokali. Zato je verjetneje, da je redukcija nastopila povsod in da je šele **lōčâla*⁷ ali celo **lăčâla* zamenjano z *lučâla*. Da ne gre v naših primerih toliko za ohranitev vokala, ampak za vnašanje, vidimo tudi po paralelnih primerih z *ê* (prim. opombo 5), kjer je vnesen diftong.

Pričakovali bi, da nam bodo dali odgovor na vprašanje, kdaj se je vnašanje pričelo, stari teksti. Toda kljub temu, da je pri nekaterih piscih moderna vokalna redukcija močno razvita, so vendar v primerih, kadar je bil prvotni vokal lahko ugotovljiv, pisali nereducirani vokal. Naš pojav pa lahko zasledujemo le na takih zgledih. Poleg tega je primerov, na katerih lahko zasledujemo ta pojav, razmeroma zelo malo in tudi to otežuje iskanje.

Prvi pisec z močno razvito redukcijo je Skalar, toda on piše ne le *prebiuala* 52 a, 46 a, *Vshiuala* 303 a ipd., kjer vnašanje pričakujemo, ampak tudi: *lubila* 25 a, 30 b, 46 b, *sakurila* 25 a, *shlushila* 54 a, *slushila* 57 b, prav tako tudi v primerih, kjer je še manj možnosti za vnašanje: *pustila* 25 b, *spustila* 65 a, *sgubila* 69 a, 205 a, *shiuish* 52 a, 44 b, 70 b, 106 a, *shiu* 346 a, 405 a, *shiuot* 7 a, 101 b, *ludie* 37 a, 102 b itd. Skalar nereduciranih vokalov v takih pozicijah gotovo ni govoril, kajti včasih mu je le ušel polglasnik tudi v pisavo: *trebeh* 224 b poleg *trebuh* 225 a, *dehouniga* 195 b, 258 a poleg *duhouniga* 30 a, *sheuota* 287 b poleg *shiuota* 31 a, 104 a, *pestimo* 325 a, *pesti* 226 a poleg *pusti* 7 a (3×), 414 b (2×), *sheueti* 328 b poleg *shiuela* 355 a itd. Nereducirane vokale je vnašal pač on sam brez podlage v živem govoru. To nam kažejo zlasti primeri kot *defhezha* 229 a, *deshezhi* 303 b poleg *dishezhi* 256 b in *dushezhe* 256 b, *dushezh* 314 b, ko je besedo naslonil na *dišati* ali na *duhati* ipd. Vidimo sicer, da so tisti redki primeri redukcije, ki sem in tja nastopajo tudi tedaj, ko bi bil pisec prvotni vokal lahko zlahka ugotovil, le v takih pozicijah,

⁶ Glej opombo 2.

⁷ b označuje v tem primeru polglasnik u-jevske barve.

kjer tudi po našem pravilu pričakujemo nereducirane vokale, ne pa tudi v takih pozicijah, kjer imamo danes vnesene polne vokale. Toda primeri so premalo izraziti in tudi premalo jih je, da bi mogli iz njih kaj zanesljivega sklepati.

Enako je pri poznejših piscih. Tudi Pohlin, ki piše močno dialektično obarvan jezik, vnaša nereducirane vokale skoraj povsod tam, kjer so lahko ugotovljivi, n. pr.: *fhivy: Kmetam za potrebo inu pom. 3, pufty 72, 73, 354, 352, fhivini 3, 73 (2×)*, le v verzu ima *Shvini 71* ipd. Pri njem torej tudi ne moremo ugotoviti tedanjega dialektičnega stanja. Isto je z metelkovci, ki imajo celo poseben znak za polglasnik, pa ga vendar zelo pogosto zamenjavajo z nereduciranimi vokali.

Za relativno kronologijo našega pojava je treba upoštevati še re-flekse v poljanskem dialektu, ki kažejo, da je starejši od akcentskega premika v tipu *oko*.

Iz vsega povedanega bi se dalo sklepati, da se je obravnavani pojav pričel morda okrog XVII. stoletja in da deluje še danes.

R é s u m é

La semi-voyelle qui, dans les dialectes slovènes centraux, est un résultat de la réduction des voyelles moderne, a été parfois par analogie remplacée par une voyelle non réduite. Cette voyelle non réduite provient des mots ou des formes analogues où ces voyelles possèdent un accent long. On peut cependant observer dans ce phénomène la tendance vers une dissimilation vocalique. C'est que la voyelle non réduite n'apparaît pas dans les cas où elle serait suivie d'une voyelle identique, et souvent non plus dans ceux où elle serait suivie de deux voyelles hautes, tandis que devant un *a*, la semi-voyelle est souvent remplacée par la voyelle non réduite. A ce qu'il paraît, ce phénomène ne représente pas une conservation de la voyelle originale non réduite sous l'influence des formes analogues, mais bien un remplacement tardif de la voyelle originale qui, primitivement, a été du moins partiellement réduite. Les textes anciens ne permettent pas de constater l'époque où ce développement a commencé, certains facteurs cependant nous inclinent à supposer que ce fût au XVIIe siècle et que cette évolution n'est pas encore terminée.